

Kharkiv Region – Historical Ukrainian Land

UDC: 94:355](477.54)"16/19"(045)

DOI: 10.15421/172256

Birova Olha**Ph.D., Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0003-4814-8998>, olga72480@gmail.com****Kharkiv State Academy of Culture (Kharkiv, Ukraine)**

Abstract

The article characterizes the process of settlement of the Slobidskyi region, the time of construction of cities and towns. The national composition of the inhabitants and culture's peculiarities of the region are studied.

The **purpose** of this article is to study the process of settlement and formation of Kharkiv district, as part of the Slobidskyi region of Eastern Ukraine.

The **research methodology** is based on historical methods (historical-comparative, problem-chronological, diachronic, synchronous analysis). The method of critical analysis was used to study historical sources.

Scientific novelty. The article analyzes the settlement process of the region and administrative changes from ancient times to the 20th century. It was found that all statistical sources prove the superiority of the Ukrainian ethnic group in the quantitative composition of the inhabitants. The Slobidskyi region cannot be limited exclusively to the modern territory of Eastern Ukraine - it is also the territory of modern Russian regions that were settled by Ukrainian Cossacks.

Conclusion. Slobidska Ukraine is an ethnographic region of modern Eastern Ukraine and Russian lands, which was formed as a result of the migration of residents of Central and Western Ukraine to the East. During the times of Kievan Rus, the territory was inhabited by Slavic tribes of Siverjany, who were forced to leave the territory after attacks by nomads. The construction of modern cities began in the middle of the 17th century. Cities were built by Ukrainian Cossacks who came from other regions of Ukraine. The only estate in Slobozhanshchyna were the Cossacks, which also included the burghers. In terms of ethnography, the Ukrainian ethnic group dominated.

The Ukrainians brought with them the regimental system, their language, culture, and mental characteristics. So, Slobidska Ukraine is an ethnographic region inhabited by Slavic tribes and re-populated in the middle of the 17th century ukrainian immigrants.

Keywords: Slobozhanshchyna, administrative system, settlement, Kharkiv province, social division

Citation: Birova, O. (2022). Kharkiv Region – Historical Ukrainian Land. *Grani*, 25(5), 27-30. <https://doi.org/10.15421/172256>

Харківщина – історична українська земля

Бірьова Ольга**Харківська державна академія культури (Харків, Україна)**

Анотація

В статті характеризується процес заселення Слобідського регіону, час будівництва міст та містечок. Досліджується національний склад мешканців та особливості культури регіону.

Метою даної статті є дослідження процесу заселення та формування Харківщини, як частини Слобідського регіону Східної України.

Методологія дослідження базується на історичних методах (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, діахронний, синхронного-аналізу). Для дослідження історичних джерел були використані методи критичного аналізу.

Наукова новизна. В статі аналізується процес заселення регіону та адміністративні зміни з давніх часів до ХХ ст. З'ясовано, що всі статистичні джерела доводять перевагу українського етносу в кількісному складі мешканців. Слобідський регіон не можна обмежувати виключно сучасними територіями Східної України – це також території сучасних російських областей, які заселялися українськими козаками.

Висновок. Слобідська Україна – етнографічний регіон, сучасної Східної України та російських земель, який сформувався в результаті переселень мешканців Центральної і Західної України на Схід. В часи Київської Русі територія була населена слов'янськими племенами сіверян, які змушені були залишити територію після нападів кочовиків. Будівництво сучасних міст розпочалося з середини ХVІІ ст. Міста будувалися українськими козаками, які приходили з інших регіонів України. Єдиним станом в Слобожанщині були козаки, до яких також відносилися міщани. В етнографічному відношенні домінував український етнос.

Українці принесли із собою полковий устрій, свою мову, культуру, ментальні особливості. Отже, Слобідська Україна – етнографічний регіон здавна заселений слов'янськими племенами та повторно заселений у середині ХVІІ ст. українськими переселенцями.

Ключові слова: Слобожанщина, адміністративний устрій, заселення, Харківська губернія, соціальний поділ

Цитування: Бірьова О. Харківщина – історична українська земля. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 27-30. <https://doi.org/10.15421/172256>

Вступ. Історія регіонів України набуває все більшої популярності в історичних, етнографічних та культурологічних дослідженнях. В часи сьогодення актуальним є питання адміністративного поділу Східних регіонів Української держави. Виникають гіпотези та твердження, щодо їх належності до інших неукраїнських етносів. Ці гіпотези не підкріплені офіційними документами і мають суто популяризаторський та ідеологічний характер. Аналіз джерельного матеріалу: законодавчих актів, наказів та статистичних джерел, дає змогу впевнено говорити про Слобідський регіон як складову Українських земель в етнографічному, історичному та культурному відношенні.

Метою даної статті є дослідження процесу заселення та формування Харківщини, як частини Слобідського регіону Східної України.

Аналіз джерел та останніх досліджень.

Науковим ґрунтом для історії Харківщини та Слобідської України є праці Д. І. Багалія – літописця Слобожанщини. Всі сучасні наукові публікації базуються на зібраних та опублікованих Д. І. Багалієм архівних документах, багато з яких не збереглися до нашого часу в оригінальному вигляді (Багалій, 1886; Багалій, 1890).

Для ґрунтового аналізу теми були використані статистичні джерела (Харківська губернія. Список населених місць, 1869; Перший загальний перепис населення, 1904).

В останні роки тематику історії Слобідського регіону досліджує В. Л. Маслійчук (2017).

Методологія дослідження базується на історичних методах (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, діахронний, синхронного-аналізу). Для дослідження історичних джерел використовувався метод критичного аналізу.

Результати дослідження. Харківщина – регіон, який здавна заселявся народами різних культур. Будівництво існуючих міст відбулося в середині XVII ст. В давні часи територію населяли скіфські племена, про що свідчать залишки скіфських курганів в Харківській області, особливо на території лісового масиву Гомільшанський ліс. Пізніше на території Харківщини проживали алани, племена Хазарського каганату. Пам'яткою тих часів є Історико-археологічний музей-заповідник Верхній Салтів. В часи Київської Русі на території Харківської області розселилися слов'янські племена сіверян, які межували з кочовим степом.

Щодо адміністративного поділу Слобідського регіону, він постійно перебував у динамічному стані. За часів Київської Русі землі належали до Переяславського та Чернігівського князівств. Пам'яткою міст того часу є Донецьке городище, поблизу Харкова, яке згадується в Іпатівському літописі, «Слові о полку Ігоревім». Кочові племена та татарські навали перетворили територію на «Дике

поле», яка протягом багатьох століть залишалася ненаселеною. Згодом землі перейшли під контроль Литовського князівства та Польщі.

Після розмежування кордонів між Річчю Посполитою та Московією, територія Слобожанщини була поділена між двома цими державами. Але належність Слобідського регіону до якоїсь конкретної держави – це дискусійне питання в історичній науці. Частина істориків вважає, що ці землі контролювалися татарами, які створювали сакми та просувалися степовими шляхами (Муравським, Бакаївим, Кальміуським). Інша версія вказує на те, що Слобідський регіон був спустошеним краєм, який нікому не належав. Про це в своїй праці говорить Є. Альбовський (1895, с.10).

Заселення регіону в XVII ст. проходило в декілька етапів. Історики виділяють різні періоди, тому не можна говорити про чіткі хронологічні межі процесу заселення. Більшість науковців початком заселення Слобожанщини вважає переселення гетьмана Я. Остряниці до Чугуєва в 1648 р. (Альбовський, 1895, с.14). Масове переселення до регіону було спричинено військовими подіями в Україні, що й стало поштовхом для освоєння земель Слобожанщини (Бірьова, 2019, с. 24) Ці переселення також пов'язують із Берестейською битвою. І. Срезневський відносить до 1650 – 1651 рр. – виникнення поселень по берегах річки Ворскли та між річками Донцем та Осолом (Срезневський, 1883, с. 5).

Отже, в результаті повстань та війн, які проходили на території Центральної та Західної України починається масове переселення до Слобідського регіону.

В етнографічному відношенні слобідські території заселялися українцями. Про це говорять більшість дослідників історії регіону. Як пише М. Ф. Сумцов "Харківська губернія по історико-етнографічному складу є українською і являє з себе органічну частину території України, а її населення — таку ж частину українського народу" (Сумцов, 1918, с. 25). Д. І. Багалій зазначає: "Слобожани не звідки як з Гетьманщини принесли на нові місця основи свого національного життя — свої стародавні українські звичаї" (Багалій, 1993, с. 63).

За даними Списку населених міст Харківської губернії на 1864 р. більшість мешканців були українцями – 87,78% (Харківська губернія. Список населених місць, 1869). Те, що в Слобожанщині спілкувалися українською мовою підтверджує і Загальний перепис населення 1897 р. (Перший загальний перепис населення, 1904, с. 154 -156). Стосовно соціального поділу населення – в законодавчих актах згадуються такі групи мешканців: "рядові черкаси", "черкаси городової служби" та "пашенні черкаси" (Багалій, 1886, с. 41). Міщани не виділялися в окрему групу, вони належали до прошарку городових козаків.

На середину XVII ст. почали формуватися козацькі полки (Маслійчук, 2017, с. 12). Територія черкаських козаків, саме так називали мешканців Слобожанщини до XVIII ст., поділялася та полки та сотні, із полково-сотенною старшиною на зразок Наддніпрянщини. Спочатку було сформовано чотири полки (Харківський, Ізюмський, Охтирський, Сумський).

Згодом до полків був доданий Острогожський полк (Рибинський), розташований на території Воронежської області. Острогожськ називали ще Рибним, оскільки біля нього було Рибне озеро та великий рибний торг. Місто Острогожськ було заселено українськими переселенцями на чолі з Іваном Дзинковським у 1652 р. Даний факт міститься в "Екстракті про слобідські полки": "Острогожський полк набрано із черкаського вільного народу" (Багалій, 1890, с. 148). Д. І. Багалій також пише, що Острогожськ у 1652 р. був осажений на річці Тихій Сосні і Острогощі, туди одразу явився цілий український полк у 1000 чоловік, будівлі для себе у місті будували самі українці (Багалій, 1993, с. 23).

Царська влада намагалася закріпитися на новій території, але після ряду виступів, один із яких був організований Іваном Сірком, проти свавілля воєвод, царизм змушений був змиритися з особливістю Слобожанщини і не втручався у справи керівництва регіоном. Підтвердженням цього є передання всіх козаків під керівництво українського полковника і позбавлення воєвод права керувати слобідськими козаками. Керували полками виключно полковники. У Харкові воєвода залишався до 1706 р., наказом від 28 лютого цього ж року він мав залишити місто, а всі справи передати полковникові Харківського полку. (Альбовський, 1895, с. 96).

За часів правління Петра I була спроба замінити полковий устрій на губернський, а землі Слобожанщини віднести до Київської та Азовської губерній. Але цей поділ остаточно не закріпився і полковий устрій залишався до середини XVIII ст.

В 1765 р. був виданий маніфест про новий адміністративний устрій регіону. Створювалася Слобідсько-Українська губернія, яка поділялася на п'ять провінцій, на основі колишніх полків. Харків став губернським містом новоствореної губернії. В 1835 р. назву замінили на Харківську губернію, з поділом на повіти, яка існувала до революційних часів. Частина земель сучасних Воронежської та Білгородської областей з давніх часів входили до складу Слобідських земель України та були населені українськими козаками. Про це свідчать письмові та картографічні джерела XIX – початку XX ст.

З 1919 р. до 1934 р. Харків був столицею України. Більшовики намагалися стерти культурні особливості Слобідського регіону, ввести єдину пролетарську «націю» але не змогли цього зробити, за що почалися репресії та голодомори проти українців в першій половині XX ст.

Історія кожного народу визначається саме ментальністю людей, які проживають на певній території. Це формує культурні, мовні, політичні, етнічні особливості регіону. Вся культура мешканців Слобожанщини базувалася на традиціях принесених із Наддніпрянщини. Це був фундамент, на базі якого формувалися місцеві архітектурні осередки (Лиманська та Охтирська архітектурні школи) (Вечерський, 2002, с. 237). Щодо архітектури губернського міста в XVII ст. – переважав стиль українського бароко. Пам'яткою тих часів є Покровський собор у Харкові – українська перлина зодчества, побудована в 1689 р. Перша фортеця Харкова, заснована в 1654 р. також будувалася черкаськими козаками, даний факт підтверджують історичні джерела: «Черкаські переселенці будували Харківський острог» (Багалій, 1886, с. 18).

В українській культурі, науці, мистецтві в усі часи згадується козацька тематика, тому що саме козацтво є фундатором української ментальності, локомотивом української національної думки і захисниками прав і свобод мешканців. Ці традиції та культурні здобутки і стали підвалинами формування Слобожанщини, як Східного форпосту української державності.

Висновки.

Отже, Харківщина є частиною Східного, Слобідського регіону, України. З давніх часів територія заселялася кочовими племенами. За часів Київської Русі тут проживали слов'янські племена сіверян, пам'яткою яких є Донецьке городище. Татарські напади спустошили цей регіон, перетворивши його на «Дике поле». І лише в середині XVII ст., починається наступний етап в заселенні регіону, коли будеться більшість міст, в тому числі і Харків – майбутній губернський центр.

Мешканці Слобожанщини – українці із Центральних та Західних регіонів, які заселяли Слобідський регіон сучасної України та частину сучасних російських земель, що підтверджують історичні джерела.

Адміністративний поділ регіону базувався на полково-сотенному устрої Наддніпрянської України: полки, сотні, сільські отамани. П'ять черкаських полків, очолювали виключно українські полковники, що зафіксовано в письмових джерелах. Царський уряд проводив дві спроби ввести губернський поділ, який остаточно був закріплений в 1765 р. Центром Слобідсько-Української, а згодом Харківської губернії стало місто Харків.

Переселенці з інших регіонів України принесли не лише свій адміністративний устрій, але й власну культуру та традиції, на основі яких формувалася культура Слобідського регіону. Це, наприклад, проявилось в архітектурі. Де на базі Наддніпрянської архітектурної традиції були створені Лиманська та Охтирська архітектурні школи.

Харківщина – незламний осередок українського козацтва, Східний кордон сучасної України з

унікальною культурою та ментальністю, яка була закладена ще в середині XVII ст. Харків зараз зазнає величезних руйнувань, як історична столиця, яка не скорилася ворогові. Така доля була Чигирин та Батурина, які знищили російські війська. Можна знищити місто, вбити людей, але ментальність не

змінити. З Петра I і до сьогодення імперський уряд намагався змінити культуру та свідомість слобожан «то батою то печивом» (даруючи привілеї козацькій старшині, придушуючи повстання та влаштуючи голодомори та репресії) і продовжує це роботи сьогодні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Альбовский, Е. (1895). *История Харьковскаго слободскаго казачьего полка (1651–1765 гг.)*. Харьков: Тип. губернского правления.
- Багалей, Д. И. (1886). *Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний)*. (Т. 1). Харьков: Тип. К. П. Счасни.
- Багалей, Д. И. (1890). *Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний*. (Т. 2). Харьков: Тип. К. П. Счасни.
- Багалий, Д. І. (1993). *Історія Слобідської України*. Харків: Дельта.
- Бірнова, О. Ю. (2019). Національний склад населення слобідського регіону в XVII – XIX ст. *Гілея: науковий вісник*, Ч. 1. *Історичні науки*, 150(11), 24–27.
- Вечерський, В. В. (2002). *Втрачені об'єкти культурної спадщини України*. Київ: НДІТІАМ.
- Маслійчук, В. Л. (2017). *Слобідська Україна та формування україно-російського кордону*. Київ.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: Харьковская губерния*. (1904). Спб.: Тип. Прохорова.
- Срезневский, И. И. (1883). *Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени её заселения до преобразования в Харьковскую губернию*. Харків: Тип. окруж. штаба.
- Сумцов, М. Ф. (1918). *Слобожане: историко-этнографическая развідка*. Харків: Союз.
- Харьковская губерния. Список населённых мест по сведениям 1864 года*. (1869). СПб.: Изд-во центр. статист. комит. Мин-ва внутр. дел.

REFERENCES

- Albovskiy, E. (1895). *The History of Kharkiv Slobodskoho Cossack Regiment (1651–1765 years)*. Kharkiv: Typ. hubern. Pravleniya.
- Bahalei, D. Y. (1886). *Materials for the History of Colonization and Life the Steppe Outskirts of the Moscow State*. (V. 1). Kharkiv: Typ. K. P. Schasny.
- Bahalei, D. Y. (1890). *Materials for the History of Colonization and Life Kharkovskoi and a Part of Kurskoi and Voronezhskoi Province*. (V. 2). Kharkiv: Typ. K. P. Schasny.
- Bahaliy, D. I. (1993). *The History of Slobodskoy Ukraine*. Kharkiv: Delta.
- Birova, O. Yu. (2019). National Population of the Slobodsky Region in XVII – XIXth Centuries. *Hileya: scientific bulletin, Part 1. Historical sciences*, 150(11), 24–27.
- Kharkov Province. List of the Settlements According to Information 1864 Year*. (1869). SPb.: Yzd-vo tsentr. statyst. komyt. Myn-va vnutr. del.
- Masliichuk, V. L. (2017). *Slobidska Ukraina and Formation of the Ukranian-russian Border*. Kyiv.
- Sreznevskiy, Y. Y. (1883). *Historical review of the civil organization of Slobodska Ukraine from the time of its settlement to the transformation into the Kharkiv province*. Kharkiv: Typ. okruzh. shtaba.
- Sumtsov, M. F. (1918). *Slobozhany – Historical and Ethnographical Research*. Kharkiv: Soyuz.
- The First General Census of the Population of the Russian Empire 1897 year: Kharkovskaia province*. (1897). Spb.: Typ. Prokhorova.
- Vecherskiy, V. V. (2002). *Lost objects of cultural heritage of Ukraine*. Kyiv: NDITIAM.